

Letter sent by Ranga Rachure from Jail (under internal security law).

to whom it is addressed is not known
Dec 1976

रंगा राचुरे,
अंतर्गत सुरक्षा कायदाखालील
स्थानबद्ध क्र. २३०१, मध्यवर्ती कहरावृह
नासिक रोड.

सप्रेम नमस्ते,

मी रंगा राचुरे, युवक क्रांती दलाचा एक पूर्णवेळ कार्यकर्ता. राष्ट्रनिष्ठा, शिस्तपालन आणि लोकशाही अंगवस्त्रांनी पडावो म्हणून मायबाप सरकारने सध्या गडांआड ठेवले आहे. आरोपपत्रा सुटसुटीत आहे. ' ' अद्यापू वडीलरावा वास्तव्यात महार-मार्ग भूमिहीनांच्या घोषणांनी राहिनची नीरवता शंभू केली आणि राहिनच्या अंतर्गत सुरक्षिततेला दोंका निमणिले केला. ' '

राहिन हे कर्जत तालुक्यातलं प्रमुख बाजारपेठेचं गाव. वस्ती असेल साधारण सात-आठ हजारांची. नगर जिल्ह्याच्या दक्षिण भागाचं सामाजिक, आर्थिक, राजकीय चित्रा प्राति-निधिक स्वरूपात पहायचं असलं तर राहिनला शेट दयावी.

नगरच्या उ-तर भागात शंभारद-याच्या पाण्याने आणलेला हिरवट सारवा सर्व जाणवनां भोवळ आणतो. पाण्याबरोबर शेवाळप्रमाणे तरासून आलेले द्राक्षाचे, उसाचे मळे विकृत समृद्धीची साक्ष देतात. बागायतीतून, शेतीतून झालेला शंभडवल संचय आणि सरकारी म्हातीच्या हात घालून तिथे सहकारी साखर कारखाने उदयाला आले. इतर आनुशंगिक उद्योगही ओघाने आलेच. शंभडवलशाही दिकाताची आगेकूच चालू झाली.

दक्षिण नगर मात्रा अजूनही एक दुष्काळी प्रदेशच राहिला आहे. उन्हाळ्यात पाण्याच्या पाण्याचेही दुर्लक्ष असते. शेती होते ती बरीचशी दवावर आणि तुरळक पावसावर. ज्वारी, बाजरी, गहू, मूग; भुईमूग आणि अल्पप्रमाणात कापूस ही पदार्थां चालत आलेली म्हातीची पिक. पाण्याअशावी जमिनीची उत्पादकता अगदीच अल्प. उत्पन्न वाढवायचं तर जमीन पाहिजे. पाण्याचा खात्रीशीर पुरवठा हवा तर विहीरी-तळ्याशिवाय पययि नाही. शेवाय सुधारित विधानं, अंतुनाशकं, ट्रॅक्टर्स, मळणीयंत्रा, पंप. सारं काही हव. त्यासाठी म्हणवले खर्च, कर्जपुरवठा हे दोखल ओघानं आलेच. ज्यांच्याकडे मुळात मुबलक जमीन आणि म्हणता आहे, त्यांच्याच आवाक्यातला हा प्रपंच. त्यामुळे वाढत्या महागाईशी सामना हरलेल्या अल्पभूधारक, छोट्या शेतक-यांची जमीन वेगाने मूठभरांच्या हातात केंद्रीत होत आली आणि म्हणतो होत आहे. विहीरीच्या पाण्यावर वाढलेल्या द्राक्षाचे आणि उसाचे मळे सध्या शेतकरी आणि उरलेले वरिद्री भूमिहीन, अल्पभूधारक, छोट शेतकरी यांच्यातलं अंतर वसांगिक वाढवत चालले आहेत. पण अखेर विहीरीच्या पाण्यावर होणारी शेती आणि उ-तरेकडील तरणाच्या पाण्यावर होणारी शेती घातला फरक आहे तो आहेच. त्यामुळे शंभडवल निर्मितीचा वेग उ-तरेपेक्षा अंद आहे. आ-ता आ-ता कुठे सहकारी क्षेत्रातले साखर कारखाने, जिनगचे कारखाने, आईल प्रेस, कुकुट पालन केंद्र इ.शेतीशी संबधित उद्योग घंद्यांचा प्रारंभ होऊ लागला आहे. परंपरागत, स्वयंपूर्ण, गावगाड्यावर आधारलेली उत्पादन पध्दती मात्रा वेगाने प्रकळिकी झाली आहे. ज्वारी, कापूस, भुईमूग, मूळ, मूग इ. पदार्थ आज चाऊकपणे आसपासच्या

शहरांना निर्यात होतात. खाखेरीज ढोरांनी कमावलेली कातडी, चांभारांनी बनवलेल्या बहाणा, मांगांनी बनवलेले दोरखंड, भाजीपाला, कोंबड्या, अंडी आदि असंख्य पदार्थ आठवड्याच्या वाजारात खरेदी करून शहरांकडे रवाना केले जातात. सहकारी बँका, खरेदी-विक्री संघ अनेक ठिकाणी स्थापन झाले आहेत. सरकारी दवाखाने, स्वस्त धान्य दुकान, रस. टी, शाळा इ. पसारा देखिल वाढत चालता आहे.

जमिनीची उत्पादकता मर्यादित असल्याने आणि मुळात गांडवलाचा तुलनेने तुटवडा असल्याने दक्षिण नगरमध्ये शासकीय विकास योजना, अनुदान, पैसा यांचा वापर फार महत्त्वाचा बनला आहे. परिणामतः दैद्य-अदैद्य मागनि शासकीय स-तास्थाने कावीज करण्यासाठी आणि सदीदित स्वतःच्या ताब्यात ठेवण्यासाठी बड्या सधन शेतक-यांत चाललेली जीवघेणो सर्घा, व्यक्तिगत हेवेदावे हा इथल्या राजकारणाचा स्थायीभाव बनला आहे. सधन शेतकरी हा बहुधा शहाण्णव कुळी मराठाच असायचा. सर्व राजकीय स-ता ही या लोकांची मिरासदारी बनल्याने सर्वसामान्यांच्या दृष्टीने राजकारण निरर्थक, असंबध्द बनत तर नवल नाही. सायकल दुस्ती, फोटोग्राफी, स्टेशन री, धान्य, कापड, विजेचे सामान, शांडी, चिनी मातीच्या वस्तु इ.चा व्यापार आणि व्यवसाय करणा-या स्वतंत्रा घडेवाईकांची संख्याही वाढली आहे. यापैकी काही व्यापारी सायकारी करत, काही अधिक प्रमाणात प्रमाणात जमिनीही संपादन करून तुरळकपणे सधन शेतकरी बनले आहेत. पण ही बरीचशी मंडळी परप्रांतीय असल्याने स्थानिक राजकीय झटापटीत सर्वसाधारणपणे मार खातात. त्यामुळे राजकीय दृष्ट्या हा गट बहुधा उदासीन आणि भयग्रस्त असतो, या ना त्या राजकीय गटाच्या आधाराने आपल्या हितसंबंधाचे संरक्षण करण्याचा प्रयत्न करतो. नोकरी पेशातले नवे बुध्दीजीवी ही बहुतेक स्थानिक पुढा-यांच्या मर्जितली, नव्याने शिक्षण घेतलेली मराठा किंवा ब्राह्मण डॉक्टर अग्निद मंडळी आहेत. स-ता या-यांच्या अनुग्रहाने दबून लाचार झालेली. सधन शेतक-यांच्या राजकारणातली मोहरी म्हणून ती शूमिका बजावतात. शूमिहीन हा बहुधा महार, मांग, ढोर, मातंग, चांभार, इतर दलित जातीपैकी अथवा कुणबी मराठा आहे. काहीना सधन शेतक-यांकडे सालदारीने रोजगार मिळतो. इतरांना हंगामाप्रमाणे थोडीबहुत काम मिळतात - एरवी उपासमार असते. अल्पभूधारक आणि जोटे शेतकरी देखिल वेगाने शूमिहीन बनण्याच्या मागविर आहेत. एकतर असलेली शेती फारच अपुरी आणि कमी उत्पन्नाची. त्यामुळे हातात पीक घेताच मोठा हिस्सा, वाढत्या महागाईमुळे, रोखीने घ्यायच्या वस्तूंवर खर्च होतो. वडांच्या अखेरीला बियाण्यांसाठी आणि खावटीसाठी कर्ज काढणं भाग पडतं. एकदा कर्जाच्या सापळांत माणूस शिरला की, शंभर दोनशे टक्के व्याजाचं कर्ज फेडता फेडता पुरेवाट होते. जमीन सायकार-सधन शेतक-यांच्या ताब्यांत दिल्याखेरीज या चक्रातून मुक्ती नसते. तथात वे शरवशाचा पाऊस आणि लज्जादि समारंभावर प्रथा पाळण्यासाठी करावा लागणारा आवाक्यावाहेरचा खर्च ही प्रक्रिया अधिक गतिमान करतात. जोडलेली, पिचलेली ही अमाप शोभित जनता प्रतिकाराच्या प्रारंभिक तयारीतही नव्हती. तिच्या दृवळ्या मनाला 'उज्वल उदयाची' स्वप्न आणि ध्येयं कुणी अजून दिलेलेच नाहीत. जाती भेदाच्या तटबंदी तिच्या वर्गीय एकजुटीच्या चिरळ्या करतात. गावा गावात अजूनही जाती-

जातीप्रमाणे वस्त्या-वेगळ्या आहेत. दलित जातींच्या वस्त्या सींगेला ला गून आहेत. पांथवटे वेगवेगळे आहेत. स्वशानं वेगवेगळी आहेत. अस्पृश्यता पाळतो जाते आणि दलिताना मंदिर प्रवेश नाकारता जातो. अमानुष, हिंसक संस्कार आणि प्रथा या दरिद्री नाराणांची अस्मिता त्याची प्रतिष्ठा, त्याची उमेद सारं काही कोळपवून टाकतात.

तर अशी ही दक्षिण नगर जिल्ह्याची परिस्थिती म्हणजेच राशिनची पार्वभूमी. स्वातंत्र्यपूर्व काळात राशिन गावाचा कृषिसंघाचं चळवळीशी फारसा संबंध आला नाही. काल परवापर्यंत गावातल्या दलित जातींना डॉ. अण्णिकरचे नाव देखिल अगोचरी होते. देशमुख धराणं हे राजकारणातलं पुढारपण करणार. त्रिटीशांच्या अगुदानीत गावाची पाटीलकी मिळवण्यासाठी पुढा-यांनी आपली निष्ठा त्रिटीशांना वाहिली. राष्ट्रीय सरकार आलं आणि जेव्हा बदलली. देशमुख आदो वडी शेतकरी संघाची कृषिसंघे शारली. त्यांचा व्यवहार तर्कसुसंगत होता. कृषिसंघाचा राष्ट्रीय पुढा-यांशी त्यांचे दैर नव्हते. मायला रोजठोक व्यवहाराचा होता. कल्याणकारी राज्याच्या विकास योजना स्वतःसाठी राबवायला मिळणार असतील तर संसदीय राजकारणाच्या चौकटीत कृषिसंघा मगि गावक-यांची एकगुठा मतं उभी करण्यांत शहाणपण होतं. हा देवाण देवाणीचा व्यवहार होता. देशमुखानी ए. यु. निंवाळकर आण्णासाहेब शिंदे असे रफा मायून रफ कृषिसंघे आवदार-खासदार या भागातून भरघोस मतांनी निवडून दिले. स्वातंत्र्यो-तर काळात विरोधी पक्षाची एकही सभा गावात होऊ देण्यात आली नाही. द-ता देशमुख, शाहीर जंगमस्थायी, लालनिशाणचे प्र. कों. धापकर सवच्या सभा उघडून लावण्यात आल्या. राशिन गावाला एकजुटीचं म्हणजे निवडणुकोशिवाय " एक मताने " ग्रामपंचायत निवडून दिल्यावरदल दहावर्षां खास पारितोषिक मिळत होत. थोरले भाऊसाहेब देशमुख हे गावचे सरपंच, त्यांचा गोतावळा इतर पंच आणि विरंजीव बापुसाहेब देशमुख हे कर्जत तालुक्याच्या पंचायत समितीचे सभापती अशी ही मिरासदारी वर्षांमागून वर्ष टिकून राहिली. सहकारी बँक, खरेदी विक्री संघ हे सर्व देशमुखान्या ताब्यात. शिवाय मायलेदार, फौजदार, मेडिकल ऑफिसर, तलाठी ग्रामसेवक इ. मायसं देशमुखान्या आणि त्यांच्या लवाजम्याच्या तंतातीसाठी तत्पर कर्जतचे रावभाऊ घडे, योगरगावचे डी. जी. तापकीर चिलवडीचे शालचंद्र पाटील, दुरगावचे अंपादास जायभाय ही देशमुखान्या पठडीतील, जवळ्यातल्या भागातली कृषिसंघी इतर काही मायसं. कर्ज कुणाला मिळायची, दुष्काळी काळ कुठे काढायची, तलाव कुठे खोदायचे, त्या पाण्याचा लाश कुणा बागाईतदाराने घ्यायचा याच्या योजना ही मायसं आडतात. ग्रामपंचायतीकडे आलेली खर्च, बी विभाग, फिटक-नाशक, इंजिन, मळणी यंत्रां, ताडपत्र्या, गॅसब-त्या, रफिल, गुराचं डबिटर हे सर्व या लोकांच्या दिशतोला असत, प्रभटाचार तर विनकटाचा पैसा मिळवण्याचं सर्वांत प्रभावी साधन. मिरजगाव आणि राशिनचा सहकारी जिनिंग फॅक्ट-या सुधडण्यांत आल्या, व सर्व पैसा हडप केल्यावर त्या बुडीत काढण्यात आल्या. आज तिथे उभ्या असलेल्या रिकाम्या इमारती या पापाची साक्ष देतात. राशिनला महारवाड्यात चावडी बांधून देण्याचा ठराव गावपंचायतीने करून सहा हजार रुपये पंजूर केले. पण मागच्या दहा वर्षांत ही चावडी बांधिली नाही. पैसा कुठे गेला याचा प-ता नाही.

या सगळ्या प्रकाराविषय व्र काळण्याची कुणाची ताकद नाही. पाच दहा वर्षांपूर्वी पर्यंत सगळ्यांच्या वाजारातील प्रत्येक व्यवहारावर देशमुख दस्तुरी वसूल करीत. विरोधाचे मुडके पाडणे आणि मारहाण करणे हा त्यांच्या राजकारणातला सोपा डाव. जमादार, पैजदार देशमुखांच्या पूर्व परवानगीबिरोज कोणतीही भेजदारी तक्रार लिहून घेत नाहीत. सार सा झाला आतल्या आत जिरवला जातो. देशमुख स्वतःच विना परवाना लावकारी करतात पण त्यांना हात लावणार कोण ? सिलोंगचा कायदा झाल्यावरही महागवटीच्या जमिनी गिळंकृत करत देशमुखांनी आपली जमीन तीसरो स्करांच्या जवळ्यास नेऊन घिळवली. पण कंग्रिसच्या समाजवादाचे ते स्वतःच अग्रादूत असल्याने ते म्हणतील तोच समाजवाद अस समजायच.

या पार्श्वभूमीवर युक्रांदने राशिनमध्ये काय सुरु करण्याचा निर्णय घेतला. कुवार सप्तर्षी, रामराव जाधव, सद्दिपान बडगिरे आणि श्री स्वतः आम्ही राशिनता मुकाम ठोकता. हेतू स्पष्ट होता. 'समाजवादी क्रांतीसाठी, जातीविहीन, वर्गविहीन लोकांसाठी समाजाची निर्मिती करण्यासाठी ग्रामिण भागातील दलित जाती आणि श्रमिक जनता यांच्या लढाऊ, शिस्तबद्ध वर्ग जागृत संघटना बांधणे' अशा प्रकारच्या कामाचा भारतातल्या एकंदर सर्व डाव्या संघटनांचा मिळून अनुभव आणि अत्यास फारच प्रारंभावस्थेतील आणि युक्रांदचा तर त्याहिपेक्षा लोकडा. पण या कामाला पयाय नाही हा दृढ विश्वास होता.

सधन शेतक-यांच्या शोभणाने पिचलेल्या, दडपशाहीने संतापलेल्या, दाख्या नशेच्या अभिनयाआडून देशमुखाना शिब्या देणारा आणि दर दिवशी सकाळी सातच्या ठोकाला त्यांच्या चावडीवर पायधूळ मस्तकाला लावण्यासाठी न चुकता हजर होणारा, स्वतःची जमिन कजपिटी देशमुखाना कब्जात गेल्यावर त्याच जमिनीत विहीर खोदताना हातांत पडलेल्या चट्ट्यांच्या वेदना कोरड्या भाकरी वरोवर गिळणारा, विहिरीचे पाणी देशमुखाना उजाला सोडताना पिण्याच्या पाण्यासाठी घरी व्याकुळ झालेल्या आपल्या लेकरांच्या आठवणीने डोळे पाणावणारा आणि नवरात्रात देशमुखाना पादपूजा करणारा, देशमुखाना चरच्या तम-समारंभाना मानाच-दहिवाटीचं बोलावणं आत नाही म्हणून छट्ट होणारा, वेगळी वस्ती - सर्वांबंदी यात अस्वाभाविक काय, डॉ अविडकर कोण म्हणून चुचकळ्यात पडणारा, पोटाची खळगी रिकामी असताना आठवड्याच्या वाजारात कचकड्याच्या कोंदणात बसवलेली अंवावाईची मूर्ती आणि लेकरांसाठी रवरी फुगा खरेदी करणारा- दलितानां, भूमिहीनांची ते अनेक स्त्रे. त्यांची संगती लावल्याबिरोज, ठाव घेतल्याबिरोज अशा संघटना बांधता येणार नाहीत याची खूणगाठ मनाशी पक्की होती.

मघांदित उदिदडट नजरेसमोर ठेवून कामाला सुस्वात झाली. दलितानां, भूमिहीनांना राजकीयदृष्ट्या जागृत करायचे असेल, संघटित, शिस्तबद्ध वनवायचे असेल तर त्यांचा न्यूनगंड, त्यांचा भयगंड यावर मात करायला त्यांना मदत करायला हवी. त्यांची अस्मिता जागी करण्यासाठी आणि आघावसातला दुरावा नष्ट करण्यासाठी अस्पृश्यता, जातीभेद निवारण्याचे

कार्यक्रम विविध पातळ्यांवर घ्यावे असे ठरले. जवळपासच्या परिसरात रोजगार हमी योजनेखाली पाझर तलावांची कामे सुरु झाली होती. भूमिहीन, अल्पशुधारक पाचरो ते सातरोच्या संख्येने एकेका तलावावर रोजगारासाठी जात होते. रोजगार हमी योजनेचा पुरस्कार ग्रामीण भागातील शोषितांचा असतोच विकत घेण्यासाठी, त्यांना लालूच दाखविण्यासाठी वा अन्य कोणत्याही भूमिकेतून शासनाने केला असो. रोजगार हमी योजनेखाली राशिनच्या परिसरात सुरु झालेली तलावांची कामे ही एक वस्तुस्थिती होती. भूमिहीनांचे लोढे रोजगाराच्या अपेक्षेने तलावावर लोटत होते. इतस्ततः विखुरलेल्या ग्रामीण भागातील कळक-पांशी संपर्क साधण्यासाठी, त्यांना संघटित करण्यासाठी, वर्ग जागृती करण्यासाठी रोजगार हमी योजनेचा एक माध्यम म्हणून स्वीकार करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

गावात, इतर परिसरात, वाड्यावाड्यांवर बैठकांचा सपाटा सुरु झाला. युक्रांदची तत्वविचारसरणी, उद्दिष्ट, कार्यक्रम चर्चा सुरु झाल्या. दलित, भूमिहीन सुरवातीला निव्वळ अंध्याने, सावधपणे न्याहाळत होते. पण हळू हळू अभयाची भावना निर्माण होत होती. बैठकांना गर्दी होऊ लागली होती. नव्या शक्तीच्या वाहुलाने गावची काँग्रेसची पुढारी मंडळी अस्वस्थ होत होती. सुरवातीलाच एक जबर तडाखा द्यावा म्हणून ७५ मार्चच्या अठ्ठावीस तारखेला सभापती वापुसाहेब देशमुखांचे सुपुत्रा विजय आणि श्री शम्भु मुंडे यांच्या नेतृत्वाखाली एकविस जणांनी युक्रांदचा एक स्थानिक कार्यकर्ता प्रकाश वजाज आणि त्यांची कुटूंबिय मंडळी यांना जबर मारहाण केली. युक्रांदचे इतर कार्यकर्ते तिथे घाबून जाताच पांगपांग झाली. पोलीस-जमादार झाल्या प्रकाराची नोंद लिहून घेईना. उलट देशमुखानींच युक्रांदच्या कार्य-कत्यांवर गुंडगिरीचा आरोप ठेवून तक्रार नोंदविली. हा छटला अजूनही कर्मतच्या मामलेदार कोर्टात चालू आहे. कार्यकर्त्यांची दमछाक करण्याचा त्या मागचा उद्देश स्पष्ट आहे.

या प्रकाराला न जुमानता गावात " अंबेडकर जयंतीची भर चौकात जाहीर सभा झाली. सगला प्रचंड गर्दी झाली. लोकांमध्ये निर्माण होत असलेल्या अभयाच्या प्रतिकाराच्या भावनेची ती नांदी होती. युक्रांदची भूमिका जाहिरपणे सभेमध्ये सांगण्यात आली.

रोजगार हमी योजनेखाली चालू असलेल्या पाझर तलावांच्या कामांवर रोज पदयात्रा चालू झाल्या. आळसुंदा, मुंडपाच लवण, लेंडी, करपडी, थांबोरा - खरखत्या उन्हात रोज दोस वीस मैलांची पायपीट करत एक एक तलाव पायाखाली घालण्यात आला. मजुरांच्या बैठका झाल्या. दलित मजूर जागा होत होता. त्यांच्या वेदना बंधमुक्त होत होत्या.

जारांची नोंद केली जात होती. शोषण किती मार्गानी कराव घाला बंधन काय ? " मजुरीचा दर माहित नाही, कामाचं मोजमाप कस होत हे माहित नाही, जमिन खणताना खोली वाढते, तसतसा खणण्याचा दर वाढतो हे माहित नाही, माती वाहून नेताना अंतर वाढत तसतसा दर वाढतो हे माहित नाही, " त्यामुळे दिवसाकाळी आठ तास काम गाळ्यावरही सरकारी नकरशाही प्रत्येकाच्या हातावर नव्वद पैसे टेकवत होती. त्यावर कडी म्हणजे लहर घेईल क्षाप्रमाणे आठवडा, पंधरवडा, महिना केंड्याही मजुरी दिली जाईल तोपर्यंत सावकाराकडून

कर्ज काटाव आणि मजुरी खातात पडती की कर्ज अन्वि मजुरी यांचे व्यस्त प्रमाण वरून काढण्यासाठी अगोदरच्या पुढीलती मांडीकुंडी सविस्कारच्या हवाती करावी - असे प्रकार सर्रास होत. तक्रार करण्याची हिंमत नाही आणि केली तरी वेगार कोण १ पत्र परिस्थिती बदलत होती. लेंढीच्या तलावावरून पाच पैलांची पायपीट करत राहिल्या येउन बापुदाडेव देशमुखाना सांज्जे मजुरांनी घेराओ टाकला. आळसुंदयच्या तलावावरून सडितीने मजुरांच्या चार पैलांची पायपीट करत कर्जतच्या मागीलाराहुडे सोर्चा नेण्यात आला. निव्वर्तिसंसी. कामाचे दर, मोजगापाची पध्दत, सार काडी तथासण्यात आत. मजुरीचा दर नव्वेक पैलांवरून दोन रुपये स-तर पैशांपर्यंत देण्यांत देवू लागला.

वातावरण शरून गेलं होतं.

दुस-या बाजूने वडपशाहीचीही मोर्चा बंदी चालू होती. पिंपळबंडीत बैठक वक्तू असताना वैठकीवर दगडफेक करण्यात आली. दुरगावला सगा उबळण्यासाठी लाऊडस्पोकर लावून सरोच्या जागी देशाना नाचवण्यांत आले. करपडीला जिवणातून दुर्भित प्रदर्शय वाढण्यांत आले. पण या सा-याला न जुमानण्याइतकी निर्भयता, तिघार कडक-दांड्या मजूरत रुजला होता. आणि अहा मोर्चाच्या वेळी २६ जून १९७५ला आगिवाणीची घोडणा झाली.

मंत्र्यां राजकीय परिस्थितीचे विरोधना करण्यासाठी, कामाचे रू रूम नक्की करण्यासाठी जागीजागच्या कार्यकर्त्यांची बैठक तातडीने बोलावण्यांत आली. दरम्यान राहिलच्या देशमुखाना पर्वणी गवसली. आगिवाणी म्हणजे विरोधीशक्तीको उच्चलबांगडी हा देशमुखानी लावलेला सांघा अर्थ होता. युक्रांदचे हितचिंतक असणा-या सहा जगांची तुळ्यात खाजगी करण्यात आली. सुमारे शंभरावर हितचिंतकांनी गाव सोडलं. नंतरचे दोन महिने गावच्या स-ताचिंधांना रान जोकळं होत. युक्रांदच्या कचेरोतीत कागदपत्रा लाव्यात घेण्यात आली. कचेरोती कुलूम ठोकण्यात आला. युक्रांदच्या कामावद्दल आस्था असणा-या गावक-दांना घाकयप ट्या दाखवून नरव वतवण्यात आली. गावावाहेर निघून जावे लागलेल्या हितचिंतकांच्या कुटूंबियांना अजोभित वहिष्कारावा सांगना करावा लागला, वॉरंट तरा कुणावरच नव्हत मज-जवरवस्तीन घरातल्या कुटूंबियांकडून माफीपत्रा लिहून घेण्यात आली. पानप्रुटी, चहा आणि वारीक सारीक दुकानं चांची होतो, त्यांना व्यघसाय बंद ठेवायला लावून दुकानांना कुलूम ठोकण्यात आली. पत्र उण्यात आलेल्या सहा जगांपैकी कुणोच युक्रांदचे प्रत्यक्ष कार्यकर्ते नव्हते. यथावकाश त्यांची सुटका करण्यात आली. गावावाहेर पडलेले लोक हळू हळू परत फिरले. त्यांच्यापैकी अनेकांकडून सक्तिने माफीपत्रा लिहून घेण्यात आली. इहगत जारी होती.

आगिवाणी जाहोर होताच थोड्याच अदवीत युक्रांदचे काही प्रमुख कार्यकर्ते धूमिगत झाले होते. संदिपान बडगिरे, रामराव जाधव व्यंकच्या पत्नी आदिना मिसाळाती अटका झाल्या होत्या. पुढच्या दोन महिन्यांत राहिलरी संकळ साधण्याचे प्रयत्न झाले. अडकलेले काम क्रि स्न पुन्हा चालू करण्यासंगत्या निर्गम घेण्यात आले. पण दरम्यान कुषार सप्तर्षी, अजित सरदार असे एक एक करता सतरा कार्यकर्त्यांची मिसाळाली घरपकड झाली. विरोध म्हणजे थापैकी अकरी अटक राहिलच्या परिसरात सवच्या देणत झाली नाही. अपघात म्हणा वा हुत्तदीपणा

म्हणा राशिनबाहेर कार्यकर्ते गेले असताना या अटका करण्यात आल्या.

कुणीतरी राशिनचा फिस्कटलेला भेळ बसवण अगत्याच होत. परिस्थिती प्रतिकूल पण लोकांचं नीतीधैर्य टिकवून धरण प्राप्त होत. वचावाच्या तयारीने पण खंवीरपणे पुढे पाऊल टाकण आवश्यक होत.

मी अक्टोबर मध्ये गावात गेलो तेव्हा श्याम अवकळा पसरली होती. अनेक हितचिंतकांचा घोर अवेळी, अनपेक्षितपणे आलेल्या वरवंट्यामुळे खचला होता. डोक्यातली जवळीक जागवे पण प्रत्यक्षात संफर्क ठेवायला काही योजना व्यक्तीच धजावत होत्या. आठवडाभर दिवसरात्रा टेन्शन होत. जिथे जाऊन आलो तिथे देशमुखाने गुंड कुरापती काढण्यासाठी डोकावून आले. चहाच्या खोपट्यात जेवू घातल्याबद्दल एका हॉटेल वात्याला दम मिळाला. कागाची सुरवात कुठून करावी, कसो करावी हा प्रश्नच होता रोजगार हवीची कामं बंद होत आली होती. चार महिन्यांपूर्वी जिथे दोन रुपये स-तर पैसे पर्यंत मजुरी मिळू लागली होती, ती पुन्हा नव्वद पैसे, दीड रुपया पर्यंत घेऊन ठेपली होती. ज्वारीचा हंगाम होता. खुरपणीच्या कामासाठी सधन शेतकरी अडीच रुपयांपर्यंत मजुरी देतात. त्यापेक्षा जास्त मजुरी रोजगार हमी योजनेवर मिळण त्यांना घातक होत. सधन शेतक-यांच्या मळ्यावर मजुरीसाठी रांगा लावल्या होत्या. पधत्या चार महिन्यांचा अवेळी आघात पडला नसता तर बरच काही करता येण्यासारख होत. पण आता फेब्रुवारीत ज्वारीचा हंगाम संपून पाझर तलावांची कामं सुरु होईपर्यंत दम खान शहाणपणाच होतं.

दरम्यान मी असा निर्णय घेतला की, २० कलमी कार्यक्रमातल्या कर्जमुक्ती आणि शुभिवाट्याच्या घोषणा राववापचा प्रयत्न करावा, लोकांना जिहाळ्याच्या प्रभावर निर्णय बनवणं, बोलकं करणं-हाच सयद्विध-उद्देश ठेवला होता. वास्तविक, कर्जबाजारीपणा हा नामीण शागातल्या बेरोजगारीशी रक्तामासाच्या नात्याने जडलेला रोग आहे. घोषणा करून आणि थतुरमातुर मलमपट्ट्यांनी तो बरा होईलच यावर मात्र विश्वास नाही. शिवाय अधिकशा कर्जही विनापरवाना वेळापदेशोरपणेच दिली जाणात. मग फतवा काढल्याने कायदयाच्या संदर्भात फरक पडतो कुठे १ पण तरी अस ठरवल की जर काही लोक स्वतः तयार असतील तर त्यांना बरोबर घेऊन लढायच. गावातल्या मोठ्या सावकारांपैकी एक म्हणजे स्वतः देशमुख. ते तर कागिसचे आधारस्तंभ - सरपंच - सभापती. त्यांच्याविरुद्ध तक्रारी करण्याची विश्वास कुणाचीच नव्हती. इतर काही मारवाडी, वोहरी इ. अल्पसंख्य जाती-जमातींची कुटुंब गावात सावकारी करतात. त्यापैकी देशमुखांच्या खप्पामर्जीत जे होते त्यांनी वीस कलमी कार्यक्रम नाहीर होताच भयग्रस्त होवून आपल्या जवळच्या गहाणवस्तु काढून रस्त्यावर टाकल्या होत्या. पुसूखान सावकार हा देशमुखांच्या मर्जीतला. त्याच्याकडून मात्र गहाणवस्तू मिळव्यात म्हणून आठ जणांचे अर्ज, दलित, वस्ता पालथ्या घातल्यावर मिळाले. कलेक्टर, पो. सब इन्स्पेक्टर सर्वाना अर्जाच्या प्रती रवाना झाल्या. दहा दिवस काहीच हालचाल झाली नाही. अखेर नगरला दैनिक लोकयुगमध्ये या अर्जाची बातमी प्रसिध्द केली. गावातला तंगपणा तावडतोच वाढला. तीन आठवड्यांनी स्मरणपत्रा आणि वातस्या पुन्हा रवाना केल्या. स्मरणपत्रात

मी म्हटल होत, "दहा दिवसात कारवाई झाली नाही तर मी जाहीर उपोषण करीन" दोन दिवसांनी आपल्या लवाजम्यानिशी पो.सब इन्स्पेक्टर राशिनला आले. मी कामानियमित गावाबाहेर गेलो होतो. तपासणीक काम न करता इतर स्थानिक कार्यकर्त्यांना निव्वळ दमदाटी करून पोलीस अधिकारी परत गेले. वास्तविक अर्जात त्रुणको आणि धनको दोघांची नावं स्पष्ट लिहिली होती. पण माझ्या अनुपस्थितीची सवब करून तपासणी टाळण्यांत आली. दुस-या खेपेला पोलीस सब इन्स्पेक्टर आले तेव्हा पुसूफखान घरी नव्हता. या पाठशिवणीच्या वेळात अर्ज पाठवल्यानंतर तब्बल पाच आठवडे लोटले आणि मग तपासणी करण्यात आली. अर्थात घरात काहीच सापडल नाही. पुसूफखानन त्याची केव्हच विल्हेवाट लावली होती.

पण या सगळ्या घटनांचे अपेक्षित परिणाम घडत होते. रत्न.आय.वी चा माणूस सतत माझ्या मागावर असूनही भयाच, दडपशाहीच कवच वितळत होत. आसपासच्या गावांना, वाड्यांना, वस्त्यांना मी भेटी देऊ लागलो. आठवड्यांच्या वाजारांना लोकांशी चर्चा सुरु केली. ठिकठिकाणी थळ (गुन्हाळ) पडली होती. वीस पंचवीस मजूर दिवसाला एका ठिकाणी कामावर असत. त्यांच्या भेटी घेतल्या. पाझर तलावांची कामं सुरु व्हायला दोन महिने उरले होते. त्यापूर्वीच जुन्या ओळखी जाग्या करत होतो. लोकांच्या मनाचा कानोसा घेत होतो.

दरम्यान राशिनमध्ये भूमिवाट्याची दवंडी झाली. देशमुखांच्या खास मार्गदर्शनाखाली गावातल्या सघन शेतक-यांनी कायदयातल्या पळवाटांचा वारकाईने अभ्यास करून उद्दीष्टाचे किमान आकडे पुरे करण्यासाठी आवापली निकस पडीक जमीन अतिरिक्त म्हणून जाहीर केली. राशिनच्या परिसरातून आठशे एकर जमिन जाहीर झाली. देशमुखांचा त्यातला वाटा एका एकरावाही नव्हता. जानेवारीची अखेर होती. दुष्काळी कामावर खडी फेडताना एक अणकुचीदार कपचा उडाल्यामुळे माझ्या डोळ्यात मागेच एक जखम झाली होती. वैद्यकीय उपचार करून घ्यावे म्हणून आठवड्याभरासाठी मी मुंबईला निघून आलो. तेवढ्यात तीस तारखेला भूमि-हिनांकडून जमिनीसाठी अर्ज मागवण्यात आले. ग्रामपंचायतीच्या कचेरीत वसून प्रत्येकी दीड रुपया घेऊन देशमुखांच्या कारकुनाने अर्ज लिहून द्यायला सुरवात केली. सुमारे पाचशे अर्ज भरून होईपर्यंत ती बातमी गावात पसरली. तावडतेच युक्रांदेचा एक स्थानिक कार्यकर्ता तिथे पोहोचला. त्याने उरलेले अर्ज भरून दिले. एकंदर आठशे अर्ज आले होते. जमीन वाट्याने ग्रामीण भागातली रोजगारीची समस्या सुटणार आहे अशा प्रमात कृषी राहू नये. पण वाट्याची त-हा तिथल्या राजकारणाच नार्मिक चित्रण करते स्वढ मात्र खर, एक फेब्रुवारीला वाटप झाल. संध्याकाळपर्यंत वाकून लोकांत चारशे एकर जमीन वाटण्यात आली. पण तोपर्यंत जमलेल्या पाचशे लोकांच्या जमावाला वाटपातली गोम लक्षात आली होती. शम्भु मुंडे, मधु अपरे, चंदर साळवे इ. मंडळी ही देशमुखांची खास माणसे. मुळचीच जमीन असूनही त्यांना जमिनो देण्यात आल्या. एकेका घरातून दोघादोघांना आणि पंधरा वधखालील मुलाच्या नावावरही जमिनी गेल्या. सुमारे पाचशेच्या जमावाने ग्रामपंचायतीसमोर उत्कृष्टपणे घोषणा द्यायला सुरवात केली. पोलीस जमादाराला बंदोबस्तासाठी बोलावण्यात आले. पण जमादार

धोसले पिऊन तराईं होते. झाल्याआल्याच त्यांनी विजया ससणे या दलित मुलीच्या तोंडात दण्ड मारली. संतापलेल्या जमावाने ग्रामपंचायतीला घेराओ टाकला. रात्रीचे वहा वाजते होते. तेवढ्यात कुशीतरी गावच्या विजेचा दुरवठा तोडला. अंधारात लोकंथी पांगायंग झाली.

झाल्या प्रकारचे मला तातडीने पत्र आले. राशिनला मी पोहोचलो तेव्हा गाव झोपत होत. थकून मी अंधस्मावर अंग टेकत. पहाटेच्या अंधारात दरवाजा खडखडता. निरांजम आत होत. दिवस असला तर निदान घोअगांना साथ मिळाली असली. अंधारात पोलीसच्या गाडीत जाऊन बसलो. आम्बिकाणो अहीर झाल्यावर राशिनला झालेली घुऊंदच्या कारकिर्दीची ही पहिली अटक. रक वस्तुचक्र पूर्ण होत होत. पण या नव्या कर्बाची नांदी पात्ररी भूमिहीनांच्या उत्तुर्नपणे दिलेल्या निर्धय निवेद्य घोअगांनी झाली होती. पोलीस पहा-यात कर्जतला जाताना पहाटेच्या तांबूस रंगछटा वंद गाडीतूनही मला लख दिवत होत्या.